

інтэнсіфікацыі пабуджэння і заключанага ў ім суб'ектыўна-мадальнага значэння. Рэпліка суб'екта маўлення, якая па форме з'яўляецца РПК, на самой справе ўтрымлівае сцвярджэнне. Герой ("Безумный волк") сцвярджае свой погляд на праблему, аднак шукае падтрымкі, разумення ў суразмоўцы, выражаючы гэта эмацыянальным паўторам імператыва *скажи, скажи*. Дэнагатыўны змест гэтага выказвання можна перадаць так: "Чтобы познать истину, допустимо отказаться от земных привязанностей, от друзей и женщин", а мадальнае значэнне: "Мне бы хотелось быть понятым". Аднак адрасант ("Безумный волк") і адрасат (медведь) не здольны ў рэальным жыцці да акта вербальнай камунікацыі, а значыць, мадэліруюцца нерэальная камунікатыўная сітуацыя "не-асоба"—"не-асоба". Уступаючы ў канвергенцыю паміж сабой, сінтаксічныя экспрэсівы ўзмацняюць яе нерэальнасць. Такім чынам, канвергенцыя асіметрычных моўных знакаў з'яўляецца важнейшым экспрэсіўным фактарам у паэзіі.

¹ Телия В. Н. // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. М., 1990. С.20.

² Гл.: Скребнев Ю. М. // Проблемы экспрессивной стилистики. Вып.2. Р/н-Д, 1992. С.25.

³ Гл.: Карцевский С. // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. М., 1965; Шмелев Д. Н. Об асимметричном параллелизме в поэтической речи // РЯШ. 1970. №5; Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. М., 1986; Береговская Б. М. Экспрессивный синтаксис. Пособие по спецкурсу. Смоленск, 1984.

⁴ Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: Учебное пособие. Мн., 1997. С.20.

⁵ Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. М., 1981. Т.40. №4. С.360.

⁶ Маслова В. А. Назв.праца. С.59.

⁷ Riffaterre M. Criteria for style analysis // Word. April. 1959. P.15.

⁸ Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). Изд. 2-е. Л., 1981. С.63.

⁹ Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка. Томск, 1981. С.210.

¹⁰ Там жа. С.203 і наст.

А.Г.ТАРАСЕВІЧ

ДА ПЫТАННЯ АБ МЕНТАЛЬНАЙ ДАМІНАНЦЕ І ДЫЯЛЕКТУ

Як адзначаецца ў даследаваннях па лінгвістыцы тэксту, "цэласнасць структуры і кампазіцыі мастацкага тэксту забяспечваецца, у канчатковым выніку, адзінствам свядомасці, што стаіць за ім"¹. Але адзінства свядомасці, як можна меркаваць, забяспечвае і цэласнасць індывідуальнага паэтычнага свету, і таму рэканструкцыя любога паэтычнага свету не можа быць поўнай без звяртання да аналізу найбольш устойлівых, тыповых ментальных станаў яго галоўнага суб'екта свядомасці – лірычнага "я".

У гэтым сэнсе вялікую цікавасць выклікаюць тыя моўныя канструкцыі, у якіх, паводле выразу М.Мамардашвілі, "праглядае" свядомасць². Перш за ўсё гэта канструкцыі з эксплікаваным ментальным модусам тыпу *Я лічу, што... Я ведаю, што... Я мяркую, што...* і пад. Менавіта такія канструкцыі, дзякуючы ўласцівым ім аўтарэферэнтнасці і аўтарэфлексіўнасці, з'яўляюцца "пікам... прысутнасці ментальнага суб'екта"³ у тэксце.

Найбольш устойлівым і тыповым ментальным модусам у лірыцы Інакенція Аненскага з'яўляецца модус няведання. Параўн.: *Я не знаю: тебя / Я люблю или нет... Не горит орел / И горит – это ты и не ты; Не знаю, повесть ли была так коротка, / Иль я не дочитал последней половины?...; Не знаю почему – богини изваянье / Над сердцем сладкое имеет обаянье...; Была ль то ночь тревожна / Иль я – не знаю сам; И мои ль не знаю, жгут / Сердце слезы, или это / Те, которые бегут / У слепого без ответа; Я не знаю, кто он, чей он, / Знаю только, что не мой* (гаворка ідзе пра ўласны верш паэта – А.Т.); *Я не знаю, кем, но ты любима, / Я не знаю, чья ты, но мечта; Я не знаю, где вы и где мы, / Только знаю, что крепко мы слыты; Не могу понять, не знаю... / Я живу иль умираю?*

Увагі тут заслугоўвае не толькі факт частотнасці падобных ужыванняў; не менш цікава і тое, якія прапазіцыі (і якія фрагменты прапазіцыі) аказваюцца ў сферы дзеяння адзначанага эпістэмічнага аператара. Характэрна, што ў большасці прыведзеных канструкцый суб'ект-прапазіцыйнай устаноўкі супадае з суб'ектам прапазіцыі – інакш кажучы, адным з найбольш устойлівых менталь-

ных матываў у паэтычным свеце І.Аненскага з'яўляецца няведанне лірычнага героя аб самім сабе, аб тым, што адбываецца ў ім і з ім. Ён не ведае: а) чаму перажывае пэўны ўнутраны стан (што даволі звычайна); б) які менавіта ўнутраны стан ён перажывае і ці сапраўды ён яго перажывае (што менш звычайна, але ўсё ж такі магчыма, асабліва ў выпадках, калі гаворка ідзе пра нейкія складаныя, няпэўныя, сінкрэтычныя станы, якія не заўсёды лёгка ідэнтыфікуюцца самім суб'ектам стану); в) ці сапраўды менавіта ён з'яўляецца суб'ектам пэўнага стану (што ўжо зусім нестандартна).

Прыблізна такую ж карціну дае аналіз выказванняў з імпліцытным модусам няведання, да якіх перш за ўсё можна аднесці пыталыныя канструкцыі – на той падставе, што няведанне ўключаецца ў семантычную структуру пытання ў якасці прэзюмпцыйнага кампанента. Як лічыць, напрыклад, Р.Конрад, "для апісання пыталыных сітуацый <...> трэба экспліцытна ўводзіць у якасці дадатковай умовы ўказанне на зыходны "стан няведання"⁴. Аналагічным з'яўляецца сцвярджэнне і ў адносінах да самога канцэпта "пытанне": "У зыходным заключэнні пытанне – гэта 'няведанне плюс запыт на яго зняцце', ці больш падрабязна: 'усведамленне адсутнасці ведання, якое неабходна для нармальнага ходу падзей... і спосаб пераадолець гэту перашкоду"⁵. Што тычыцца "лірычнага пытання" (І.І.Каўтунова), то яго семантычная структура, мадыфікаваная спецыфічнай сітуацыяй аўтакамунікацыі, звычайна зводзіцца да двух кампанентаў: *Я не ведаю р + Я хачу ведаць р*.

Характэрна, што і пытанні ў лірыцы Аненскага ў эпістэмічным плане лакалізуюць яго лірычнага героя ў сферы ўсё таго ж аўтарэфлексійнага няведання. Гэтыя пытанні зноў тычацца прычын унутранага стану: *Сердце дома. Сердце радо. А чому? / Тени дома? Тени сада? Не пойму*, ідэнтыфікацыі ўласных перажыванняў: *Солнце, люблю ль я тебя?; Это сон или Верлен? / Я люблю шль умираю? / Это чары или плен?; прыналежнасці іх лірычнаму суб'екту: *Я ль устал от четких линий, / Солнце ль самое устало?**

Асабліва характэрны ў гэтым плане верш "Trauterei", у якім у камунікацыйным модусе пытання (і, адпаведна, у ментальным модусе няведання) паслядоўна аказваюцца:

– рэальнасць, субстанцыянальнасць навакольнага свету: *Сливались ли это тени, / Только тени в лунной ночи мая? Это блики или цветы сирени / Там белели, на колени / Ниспадая?; Или сад был одно мечтанье / Лунной ночи мая?;*

– рэальнасць перажытага эмацыянальнага стану: *Наяву ль и тебя ль безумно / И бездумно / Я любил в томных тенях мая?;*

– ідэнтыфікацыя і рэальнасць аб'екта перажывання: *Я твои ль целовал колени...? Иль и ты лишь мое страданье...;*

– і, урэшце, рэальнасць самога суб'екта, г.зн. "я": *Или сам я лишь тень немая?*

Справа нават не ў тым, што няведанне нейкіх рэчаў у найвышэйшай ступені характэрна для лірычнага героя Аненскага (і таму можа быць вылучана ў якасці ментальнай дамінанты дадзенага ідыялекту), – справа ў тым, што ў модусе няведання ў яго паэтычным свеце аказваюцца такія прапазіцыі, для якіх няведанне не зусім звычайна.

З логіка-філасофскага пункту гледжання існуе клас так званых "эмпірычных" (тэрмін Л.Вітгенштэйна) прапазіцый, якія па самой сваёй сутнасці не могуць аказацца ў сферы дзеяння аператара няведання – так, напрыклад, ненатуральна выглядаюць выказванні тыпу: *Я не ведаю, ці баліць мне зуб; Я не ведаю, цёпла мне ці холадна; Я не ведаю, ці цябе я кахаю*⁶. Як адзначаў Н.Малкальм, "гэта не тыя прапазіцыі, у сапраўднасці якіх мы можам усумніцца або якія можам правярыць. Гэта не тыя прапазіцыі, якія "мы ведаем" ці "не ведаем". Іх асаблівая роля заключаецца ў тым, што яны часткова акрэсліваюць межы, у якіх мы можам задаваць пытанні, праводзіць даследаванні, выказваць меркаванні <...> Калі б не было гэтых межаў, мы не маглі б ні размаўляць, ні мысліць"⁷.

Паэтам, канечне, дазволена сумнявацца значна больш, чым філосафам, – асабліва паэтам, якія імкнуцца да стварэння не лагічна бездакорнай, а творча пераўтворанай карціны свету. Але ўсё ж такі назіранні над тым, чаго можна не ведаць і ў чым можна сумнявацца ў свеце І.Аненскага, прымушаюць думаць, што межы, у якіх "можна задаваць пытанні", у гэтым свеце значна пашыраныя ў параўнанні са звычайным цвярозымсэнсам. У яго свеце можна сумнявацца

ў аўтаномнасці ўласнага існавання і пэўнасці межаў уласнага "я" (стан лірычнага героя можа быць пераплецены са станам навакольнага свету да ступені неадрознення таго, хто ж ці што ж з'яўляецца сапраўдным суб'ектам гэтага стану; ці межы яго "я" могуць аказацца залішне пранікальнымі для іншага, што прадстаўляе пагрозу яго аўтаномнаму існаванню – гл., напрыклад, верш "Двойник"), ва ўласнай рэальнасці і субстанцыяльнанасці (параўн., акрамя прыкладаў вышэй: *Я призрак, я ничей; Никто и ничей, / Утоmlен самым призраком жизни*), у тым, што "я" – гэта "я" (параўн.: *He он, и не я, и не ты, / И то же, что я, и не то же*), у адзінканасці ўласнага "я" (параўн.: *Пусть только бы в круженье бытия / Не вышло так, что этот дух влюбленный, Мой брат и маг не оказался я...*) і да т. п. – карацей кажучы, можна сумнявацца ў саміх экзістэнцыяльных асновах уласнага быцця. Гэты спосаб мыслення, магчыма, з кагнітыўнага пункту гледжання, і небяспечны⁸, затое ў найвышэйшай ступені творчы, што, дарэчы, было добра адрэфлектавана І.Аненскім, які ў адным з лістоў пісаў: "Сомнение...Бога ради, не бойтесь сомнения... <...> Сомнение и есть превращение вещи в слово, – и в этом предел, но далеко не достигнутый еще нами, – желание стать выше самой цепкой реальности..."

¹ Падучева Е. В. Семантические исследования. М., 1996. С.200.

² Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Три беседы о метатеории сознания // Пятигорский А.М. Избранные труды. М., 1996. С.72.

³ Рябцева Н.К. // Логический анализ языка: Ментальные действия. М., 1993. С.52.

⁴ Конрад Р. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. М., 1985. С.362.

⁵ Рябцева Н.К. // Логический анализ языка: Культурные концепты. М., 1992. С.73.

⁶ Хаця вызначыць набор такіх прапазіцый (ці дакладныя крытэрыі іх вылучэння), наколькі нам вядома, пакуль што не ўдалося.

⁷ Малкольм Н. // Философия, логика, язык. М., 1987. С.262.

⁸ Гл. падрабязней: Минский М. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. М., 1988.

В.І.ДЗЕСЮКЕВІЧ

НАМІНАТЫЎНЫЯ РАДЫ, ДЭСКРЫПЦЫІ І ЦЫТАЦЫІ Ў АПОВЕСЦІ М.А.БУЛГАКАВА "САБАЧАЕ СЭРЦА"

Аповесць "Сабачае сэрца" прыцягвае ўвагу многіх даследчыкаў творчасці М.А.Булгакава. У сучасным літаратуразнаўстве, і ў рускім, і ў замежным, твор атрымаў мноства самых розных трактовак.¹ У артыкуле прапануецца лінгвістычны аналіз тэксту аповесці, у якім твор інтэрпрэтуецца пры дапамозе намінацый цэнтральнага персанажа – прафесара Праэбражэнскага. Перавагі такога спосабу аналізу ўжо адзначаліся: "З прычыны абсалютнай антрапацэнтрычнасці мастацкага тэксту асноўны прадмет адлюстравання мастацкага тэксту – чалавек, з'явы і прадметы, звязаныя з ім, – намінацыі персанажаў, якія ўтвараюць доўгія ланцужкі паўтараў, складаюць тэму апавядання і забяспечваюць звязанасць тэксту. У працэсе аналізу тэксту разгляд намінацый персанажаў (у першую чаргу – у аўтарскай маўленчай структуры) дае багатую інфармацыю".²

Даследчыкамі адзначалася, што тэксты мастацкіх твораў М.А.Булгакава характарызуецца гетэранамінатыўнасцю, гэта значыць вялікай колькасцю рознага тыпу намінацый аднаго героя.³ Мы будзем разглядаць намінацыі прафесара Праэбражэнскага з дыскурсаў аўтара і Шарыка, таму што ўвядзенне "астранёнага" персанажа, яго незвычайнага пункту гледжання, які адлюстраваны ў намінацыях, з'яўляецца асновай аўтарскай задумы. Прапануецца разгледзець намінацыі, згрупаваўшы іх у два наступныя рады.

Рад намінацый Праэбражэнскага ў дыскурсе Шарыка: *гражданин – господин – умственного труда господин – бескорыстная личность – чудак – личность* (ацэначная намінацыя) – *парень* (ацэначная намінацыя) – *личность выдающаяся* – *первоклассный делега* – *волшебник, маг и чудесник из собачьей сказки – божество*.

Рад намінацый героя ў аўтарскім дыскурсе: *божество – жрец – пречистенский мудрец – высшее существо – важный песий благотворитель – высокоученый человек*.

У гэтыя рады мы ўключылі толькі прэдыкатныя намінацыі, таму што звяртаем увагу на тое, як асэнсоўваецца дадзены персанаж, якія прыметы і характарыстыкі прыпісваюцца яму; такім чынам, нас цікавіць інтэрпрэтацыя